

Hedernes Opdyrkningshistorie.

I årbog 1928 blev der gjort opmærksom på, at det er på tide, hvis vi vil vide noget reelt om de gamle hedeopdyrkeres kampe og besvær, deres sejre og nederlag, at vi får dem til at fortælle og skrive op. — I årbog 1929 findes en »indledning« til en sådan opdyrkningshistorie. Den sluttede med et spørgeskema, som, så snart det var trykt, blev sendt til alle de tillidsmænd, som kunde tænkes at skaffe sådant stof, som her var tale om.

I det følgende er nu gengivet nogle af de indkomne beretninger, nogle skrevet af tillidsmænd, andre af hede- dyrkerne selv, — i sidste tilfælde er den som oftest noget omarbejdet for at få alt på rette plads og at undgå gentagelser, men ikke meget. Som man kunde vente, holder beretningerne sig ikke strængt til opgaven, og det er de ikke blevet ringere af. Når undtages den sidste (fra Knoldeflod), omhandler de alle den opdyrkning, som i den nævnte »indledning« er kaldt *den organiske*, d.v.s. at de nye ejendomme vokser ud fra de gamle, opdyrkningen foregår altså ikke på bar bund. Eksempler på dette sidste er dog delvis beretningen om Morten Mortensen, Hodde, og flere af den slags er velkommen, thi her sættes for alvor udholdenhed og dygtighed på prøve. Kristen Damm i Tobøl har taget sig for at fortælle om den nytte, man havde af heden i sin

naturligtilstand. Også dette har stor Interesse, og hvis en og anden her har noget at føje til, så er det meget velkommen.

Det har været overvejet, om de indkomne beretninger skulde sammenarbejdes til en helhed, eller de skulde frem efterhånden som de kom ind, omtrent i sin oprindelige form. Det sidste er bleven anset for det bedste, ialfald i øjeblikket. Når en årrække er gået, og der foreligger et rigt udvalg af sådanne småstykker, så kan måske en eller anden give os et samlet billede.

Redaktionen.

Kristen Damm, Tobøl i Føvling, fortæller om, hvordan man søgte at udnytte heden, mens den lå hen i sin naturligtilstand.

I min Barndom sidst i 60erne laa der en stor Hede-flade i Kalvslund og Hjortlund Sogne, den strakte sig vestpaa fra Vejen, der gaar fra Villebøl efter Kalvslund, syd for Villebøl Bæk, Steens, Hjortlund ind til Hede-gaard ved Ribe-Varde Landevej, jeg antager, der laa ca. 100 Tdr. Land i Hede til hver Gaard i ovennævnte Byer.

Naar man vandrede over de vidtstrakte, øde Hede-flader, var der ingen Afveksling uden de mange, dybe Hulveje, der næsten alle pegede i Retning efter Ribe med Udgangspunkt fra Villebøl, hvor der i gammel Tid har været Gennemkjørsel gennem Kongeaaen med en Spang for gaaende, (hvoraf Resterne endnu ses), det vil sige, naar der var Lavvande i Foraar og Sommertiden; om Efteraaret og Vinteren, naar der var Højvande, var Færdselen henvist til Gredstebro eller Foldingbro, navnlig for Beboerne fra Føvling og Hølsted Sogne. Det er ad disse gamle Hulveje, vore Forfædre har færdedes med deres tarvelige Lunstikkevogne. Udbyttet, Hederne

gav, var ikke stort, men efter den Tids Forhold, hvor man var henvist til at hjælpe sig med sit eget, havde Heden dog ikke saa lidt Betydning.

Tidlig om Foraaret, før Foraarsarbejdet begyndte, skulde der graves Tørv, de skulde helst være tynde med ikke for meget Sand i, naar Foraarsæden var lagt, blev de hjemkørt i Tørveladen eller Stakke ved Gaarden, og det var ikke saa faa Læs, der skulde til, da det var Hedetørven, der brugtes saa godt som hele Aaret paa slaaet løse — enkelte Steder i Fællesdrift, — blev de den aabne Skorsten og om Vinteren i Bilæggerovnen.

Om Efteraaret efter Indavling, naar Kreaturerne var gerne om Morgenen drevet i Heden, hvor de ikke forsmaaede den dugvaade, grønne, blomstrende Lyng, ja, Hyrdedrengene forsmaaede heller ikke Revlingerne (Sortebær), hvad Munden udviste.

Efter Indbinding af Kreaturerne omkring November-tide, blev Faarene slaaet løse og drevet sammen i store Flokke, hvor Heden saa var deres væsentlige Tilholdssted hele Vinteren. Da det saa først i 70erne tog Fart med Opdyrkning af Heden, saa blev Løsgang af Faarene indskrænket og enhver maatte til at holde paa sit eget.

Lyngen havde heller ikke saa lidt Betydning som Foder; efter at Kreaturerne var sat paa Stald, kom Lyngleen igang paa Heden og flere Læs Lyng blev i Vintrens Løb hjemkørt og sat i Stak ved Gaarden, det skulde helst være den friske, grønne Toplyng, hvoraf Kreaturerne i Reglen fik en Gift om Aftenen til Afrøgt, man var sikker paa om Morgenen, at Lyngen var for-tæret, hvorimod Halmen godt kunde vrages.

Desuden brugtes ogsaa en Del Lyng til Bagning, det var den lange Lyng, der blev plukket og bundet i Knippe, Husmoderen var kjendt med, hvormange Knipper der skulde til for at drive »den sorte Mand« af Ba-

gerovnen. Der blev ogsaa af enkelte Smaakaarsfolk lavet Koste og Karskrupper af Revlingeris, som de saa gik omkring med og solgte, man kjendte ikke andre den Gang. Det viste sig under Krigen, at vi maatte tilbage igjen til Revlingerisen som Kostemateriale.

Man ser heraf, at vore Forfædre med deres Nøjsomhed har draget Nytte af Heden. Nu er Heden opdyrket, og hvor før de gamle Hulveje gik, staar nu frodig Korn og Græsmarker, omgivet af Granplantninger, hvor man før ved Gaarde og Huse saa Kaalgaarde med høje Jorddiger og nogle forkrøblede Hyld, der er nu smukke Haver med Frugttræer og Læplantninger.

Iver Mogensen, Kragelund, Bække.

Iver Mogensen er født 1. Juli 1848 i Søgaard, Donslund By, Hejnsvig Sogn, hvor Faderen boede. I Hjemmet, som var ret velstillet, var der 7 Børn. I 1874 fik I. M. Jord til en Gaard i Heden paa Faderens Mark, 102 Tdr. Land + 2 Tdr. L. Kær. Kun en halv Snes Tdr. Ld. var opdyrket og lige saa meget var overgravet og Hedetørvene var brugt dels til »Pottetørv«, (thi i umiddelbar Nærhed boede endnu dengang flere Pottetørvkoner) og dels til Asketørv. Faderen gravede hvert Aar 300 Læs Hedetørv til Askebrænding; dette lyder jo urimeligt, men der er ingen Grund til at anse det for urigtigt. Skønt der i Hedens Opdyrkningshistorie intet positivt kan fremdrages fra Bække Sogn, kan det dog bestemt siges, at ret store Arealer her er overgravet paa nævnte Maade. Ja flere Steder er Morjorden fuldstændig forsvundet og det hvide Sand kommet frem. Der var flere Maader at brænde Asketørv paa. Nogle satte dem mod hinanden to og to i en lang Række, andre satte dem i Tuer, som spredtes i et opløjet Hedestykke, naar der var god Ild i dem.

Efter en saadan Gødskning saaede Iver Mogensen Rug og Boghvede, der gav god Afgrøde.

Bygningen, en Vinkelbygning paa 14 Fag, opførtes af hjemmebrændte Sten og tækkedes dels med Lyng, dels med Straa ved Faderens Hjælp og paa hans Bekostning, den blev takseret til 1400 Rd., hvoraf I. M. skulde betale 600. De 800 Rd. blev fradraget som Arvelod.

2 Stude og 3 Køer, 8 Faar, en Plov og en Harve (alt meget daarligt) fik I. M. med hjemmefra.

Mergel til Jorden toges ved Fødegaarden. I Løbet af 33 Aar opdyrkedes ca. 50 Tdr. Land (4 Agre om Aaret) og Besætningen forøgedes til 15 Kreaturer, 5—6 Faar og 2 Heste.

John Kvist.

Anders Thomsen, født i Gilbjerg, Hejnsvig sogn, 14. nov. 1834, fortæller i 1929 om sin hedeopdyrkning.

Faderens gård i Gilbjerg var oprindelig c. 500 tdr. l. Alligevel købte han 300 tdr. l. til, men prisen var også kun godt 1 krone pr. td. l. Denne købesum (320 kr.), fik han noget efter for de 100 tdr. l., så nu havde han de 200 tdr. l. for intet. — I 6—7 års alderen begyndte Anders at hjælpe til, først som gåsheyrde og siden som fårehyrde og røgter. 16 år gl. kom han til at tjene på Fyn, først på Glorup, siden på Ravnholt. Det var grev Moltke paa Glorup, som dengang ejede Skødebjerggård, der gerne vilde have nogle folk fra den egn, og forvalteren her fik da bl. a. fat i Anders. Han og to andre drenge gik på deres ben til Glorup. Skønt han nu tilbragte sin bedste ungdom, 6—7 år, på Fyn, så var det alligevel hjemegnen, der drog ham, da han selv skulde have fat. I 1858, 24 åg gl., fik han af sin fødegård 300 tdr. land, men deraf var kun 3 tdr. l. opdyrket, resten

lå i hede og endel i mose. — Delvis var det hans arvepart. Han skulde give sine to brødre hver 300 rd., de blev indført som pant i ejendommen. Endvidere lidt aftægt in natura til sine forældre, bl. a. skulde han fodre og græsse 8 får med yngel. I samme køb fik han fra hjemmet en ko, to stude, nogle og tyve får, en gammel hjulplov, en harve, en gammel vogn og nogle mindre redskaber, samt det nødvendige indbo. — Henne ved Egtved købte han et gammelt stuehus og hovedsagelig af dette opførtes i bindingsværk et hus på 8 fag, som indeholdt 2 små stuer, et lille køkken, en lille tærskelo og resten var til dyrene. I den ene stue blev lagt bræddegulv, og dette var, foruden i skolestuen i Hejnsvig, i mange år det eneste bræddegulv i sognet.

Og så gik Anders Thomsen løs på heden med sine to stude og sin gamle hjulplov. Det gik langsomt, men det var man vant til dengang. De første par år kunde han da heller ikke engang vinterfodre den smule besætning, han havde. Heldigvis havde han ikke langt til *mergel*, som han havde ret til at hente på en nabogrund, c. 200 læs årlig kørte han på jorden, men det var så også al den »kunstgødning«, den fik, og af den naturlige gødning kunde der jo heller ikke blive meget. Som *første afgrøde* på den rå jord såedes *boghvede* og samme efterår *rug*, dette skifte blev gentaget endnu engang, derefter *havre*, og så fik jorden lov at »hvile« i nogle år, dog uden græsudlæg. De kær- og mosejorder, der kunde dyrkes, lod man ilden gå over i det tidlige forår, så blev jorden pløjet og besået med *spergel*, oftest flere år i rad. Af *byg* dyrkedes ikke mere, end der skulde bruges til malt. Kartoffler kun i ringe udstrækning, da de endnu ikke var i almindelig brug i den daglige kost og heller ikke videre agtede til foderbrug.

Når en mark påny blev taget ind til korn, blev den

delt mellem boghvede og byg. Derefter fulgte rug tre år i træk, hvorefter marken igen fik lov at gro sammen og ligge hen til græsning (den smule, der kunde blive) i indtil 15 år. — Af rug avlede man sjælden mere, end til brødkorn og udsæd, og da heller ikke de andre kornsorter gav mere end til eget brug, så havde man dengang og på de egne så at sige ingen indtægt af kornsalg. Kørestudene kunde give en ret god indtægt, idet man solgte dem på Vorbasse marked om efteråret og købte et par små »åringer« i stedet, disse var jo billigere at fodre, og penge blev der også tilovers; men det førte med sig, at man ofte måtte »vænne« et par stude hvert forår. Foruden studehandelen gav også *smørsalg* en smule penge, men det regnedes for godt, om man kunde sælge et lispund årlig pr. ko. Får og svin opdrættedes slet ikke til salg.

Da indtægterne altså var bittesmå, så var der heller ikke råd til store udgifter, — de nødvendigste ting var *jærn og salt*, de måtte og skulde skaffes, selv om det kneb. Desuden lidt kaffe og kandis til festlige lejligheder og en smule krydderi, især peber. — Men de hjemlige produkter kunde også nok give føden, sådan som man nu var vant til den. I Anders Thomsens hjem, hvor der var en halv snes daglige personer, slagtede man hvert efterår 12 får, og siden et stort svin, som oftest også en ko. Dertil kom så et stort læs fisk, som man hvert forår hentede ved Vesterhavet og selv gjorde ren og tørrede og saltede. Dette var en ældgammel skik, der strakte sig langt øst på, — endog fra Randbøl sogn hentede man fisk ved »havet« (Vesterhavet).

I løbet af 14 år fik Anders Th. 50 tdr. l. opdyrket, og besætningen var øget til 2 heste, 2 stude, 6 køer og 20—30 får. En stor hjælp var det, at hans kone (de blev gift 1859), bragte ham en medgift på 600 rd., mange

penge dengang og jo altså nok til udbetaling af brødrenes arvepart. Endvidere lånte han af en mand i sognet 500 rd. til driftskapital. Der var jo ingen pengeinstitutter af nogen slags dengang.

I 1871 solgte Anders Th. ejendommen. Der blev ingenting udstykket i hans tid, men nu (1929) er den bleven til fem ejendomme, hvoraf de tre er ret store gårde. På hans fødegårds jord er nu ialt 11 ejendomme.

I 1877 flyttede A. T. til Store Dalgård, eller Gråsten, som den dengang kaldtes, på Bække mark. Den var ikke god at tage til. Bygningerne var omtrent faldet ned, kun to fag var nogenlunde beboelige. I det ene logerede, i et fast sengested, en ged som eneste repræsentant for besætning. Men Anders Thomsen fik gaarden i stil igen, og det blev hans og hans families hjem, lige til han i 1916 afstod den til en af sine sønner, Hans Thomsen, som nu ejer Skødegaard, og hos hvem den gamle mand nu (1929) har sit ophold.

S. Alkærsig og John Kvist.

Morten Mortensen, Hodde.

I Hodde Sogn har der været og er endnu flere Plantningsmænd og Hedeopdyrkere. Her skal fortælles lidt om en af de nulevende, Morten Mortensen, kaldet Morten Snedker (Navnet har han faaet efter sit Haandværk,, thi han er nemlig Murer og Snedker; i ældre Tid var det almindeligt, at en Murer ogsaa lærte Tømrerhaandværket, saa kunde han jo selv opføre Bygninger), der er født den 6. Dec. 1851 i Firhøje i Thorstrup Sogn og lærte Haandværket hos Kr. Poulsen, Øse. Da han var bleven gift med en Pige Ane fra Hee, købte han, 30 Aar gl., en Ejendom i Hodde, syd for By og Aa. Den var ikke stor, ca. 10 Tdr. Ld., det halve deraf var Hede, saa han nok kunde faa Tid at bruge Murske og Sav.

Heden fik han dog opdyrket og Ejendommen betydelig forbedret, men efter 8 Aars Forløb mistede han sin Hustru, sin Hjælper ved Landbruget, hvorfor han solgte Ejendommen for udelukkende at passe sit Haandværk. De havde fire Sønner. To af dem rejste til Udlandet, hvor de kom med i Verdenskrigen paa engelsk Side. Den ene faldt i Frankrig og den anden i Belgien. En af dem var ugift og M. M. modtog hans Efterladenskab og 468 Kr., der var opsparet Lønning. Den tredie Søn, der tjente paa Buddegaard, druknede ved Badning i Varde Aa. Den fjerde er Centralbestyrer og Sogneraadsmlem i Darum. Da M. M. havde solgt Ejendommen, købte han en Byggegrund i Hodde By af Kroejer John Jensen, og der opførte han et Hus, tidsmæssigt og smukt. Han giftede sig igen, men efter 8 Aars Forløb mistede han sin anden Kone. En Søn i andet Ægteskab lærte Smedehaandværket og rejste, 19 Aar gl., til Amerika. Han skrev hjem, da han var kommen derover, men siden har de ikke hørt fra ham. Derefter solgte M. M. Huset i Hodde By til Smed Kr. Jonassen fra Nørholm (nu Gaardejer i Hessel) og købte et Bolsted paa Tistrup søndre Hede, hvor han virkede som Landmand og som Murer og Tømrer. Han giftede sig for tredie Gang, men dette Ægteskab varede kun et Aar, saa døde hans Hustru Margrethe i Barselseng sammen med hendes Nyfødte. M. M. var ikke nogen Enspændernatur, han giftede sig straks igen, for fjerde og vel nok sidste Gang. Det var med en Søster til Margrethe. Morten og Lone er de to, der har gjort en betydelig Indsats i Opdyrkningens Tjeneste, og det er ogsaa bleven paaskønnet fra flere Sider. I Aaret 1912, da Morten var 61 Aar, byttede han deres Ejendom i Tistrup med en Hedeparcel ud fra Hodde Præstegaard, stor 31 Tdr. Ld., og de byttede »lige op«, thi der var fast Laan paa

Ejendommen. Her tog M. M. fat med frisk Mod og med et glimrende Humør, der har kunnet holde ogsaa op i den høje Alder. Han byggede straks et »Knæhus«, der blev tækket med Lyng, thi den var der jo nok af, og indrettede sig der. En Ko fik de, og den blev der ogsaa Plads til. Et smukt Stuehus, tidsmæssigt som i Hodde By, blev opført. Han lavede selv Cementsten til Huset og udførte alt selv. M. lejede Trækkraft i de første Aar, og det gik ikke saa rask med Opdyrkningen af Heden, noget af den laveste Del — der var noget ujævn — planerede han med Skovl. I 1915 begyndte Mergeltransporten fra Galtho og den var meget kærkommen for Hedebonden. Han har faaet paakørt sin Jord derfra ialt 124 Fv. Mergel = 4 Fv. pr. Td. Ld. — To Heste, en »Islænder« og en »Russer«, blev købt, og nu gik det rask fremad med at faa Heden »brækket« og faa Mergel paakørt. Den laveste Del af Heden blev pløjet dybt, hvorimod den højere og mere sandede Del blev tyndpløjet første Gang. Jorden er af god Beskaffenhed, en Del deraf med Lerunderlag, lidt Mose er der, men den er vel snart kastet op i Klyne, og saa skal den ogsaa holde for. Det sidste Stykke Hede er vendt, efter at Lyngen er sveden af (1929) og kan paaføres Mergel til næste Aar. I 1920 købtes der en Lade til Nedbrydning i Krarup, af den opførtes der en Stald, og der blev Plads til flere Kreaturer og Svin. I 1926 byggedes der en Lade og Stalden forlængedes, thi der skulde skaffes Plads til den forøgede Avl og større Kohold. Der er nu Plads til ca. 25 Kreaturer, 3 Heste og mange Svin. »Islænderen« er solgt og 2 jyske Heste har optaget Pladsen ved »Russeren«s Side. For Fuldstændigheds Skyld skal tilføjes, at der holdes en Mængde Fjerkræ: Høns, Gæs og Kalkuner. Gaarden er smukt beliggende, lidt syd for Krarup-Hoddeskov Kommunevej og har til nærmeste

Nabo ca. 700 Meter. Vest for Stuehuset er der anlagt $\frac{1}{2}$ Td. Ld. til Have, og Beplantningen der er allerede i god Vækst. Læbælter af Naaletræer findes omkring Gaarden, ligesom der er plantet Gran i Markskellene. For en halv Snes Aar siden købtes der 4 Tdr. Ld. Eng, beliggende ved Varde Aa, og den bliver overrislet med Vand fra Hessel-Hoddeskov Engvandingskanal. Selv om det er imod M. M.'s Regel at stifte Gæld, kunde det dog ikke undgaas, ny Bygninger, Forøgelse af Besætning og Køb af Mergel og Eng, tager Penge, og derfor maatte han ty til Kreditforeningen, hvor der nu staar 8000 Kr., men saa har han til Gengæld en opdyrket Hedeparcel, der nok skal give sine Renter med Afdrag i Aarene, der kommer. Gennem Aars møjsommeligt Arbejde er Hedeopdyrkeren hjulpet frem af gode og stadig stigende Konjunkturer, thi Pengemidler var smaa den Gang, Morten og Lone begyndte deres samfundsnyttige Opgave: at forvandle Hede til frugtbar Agerjord. Der nævnedes før, at M. M.'s Arbejde i Opdyrkning af Hede blev paaskønnet fra flere Sider, ja M. M. blev tilkendt og modtog fra »Hedebruget« for nogle Aar siden en Paaskønnelsesgave: 800 Kr. kontant. Nu er Morten Snedker en gammel Mand, men han har to Sønner, der trolig hjælper til i Bedriften, ligesom en Datter hjælper Lone, naar hun ikke er ude hos fremmede; men der er tit Bud efter dem, thi de kan og vil tage fat ligesom de Gamle.

Naar man besøger Morten og Lone, træffer man ægte jydsk Gæstfrihed, og kommer man rigtig »i Snak« med den nu 78aarige Mand, opdager man ret hurtigt, at han er en godt oplyst Bonde, der er godt hjemme i næsten alle Forhold. Han er en Mand, der har udført et samfundsnyttigt Arbejde, en Hedeopdyrkers tit strænge og opslidende Arbejde, og derfor ærer vi ham.

Chr. Madsen, Hodde.

En gammel hedeopdyrker i V. Nebel fortæller om selve opdyrkningen af heden:

Jeg har i dette arbejde haft lejlighed til at bruge en af de gamle *hjulplove*, vi havde nemlig en i mit hjem. — Vi havde altid tre heste forspændt. Hvor utroligt det end lyder for nutidsmennesker, så lavede ploven et fortrinligt arbejde; man må nemlig huske på, at opdyrkningen foregik på en hel anden måde end nu for tiden. Når heden var »brækket« (pløjet) en 3—4 tom. dybt, så blev den liggende urørt mindst et år, for at lyngdækket ret kunde rådne. Næste gang blev den så pløjet godt dyb. Den lå så atter en god tid for at blive udluftet, hvorefter mergelen blev påkørt. Som regel fik den så derefter to pløjninger, inden den blev tilsået.

Den første udsæd var gerne rug, men sommetider også kartofler. I enkelte tilfælde, hvor heden var af god kvalitet, kunde der også sås havre.

Det kunde i mange tilfælde være strængt arbejde at opdyrke hede, men når man så efter års forløb så frugterne, så opvejede det besværet mange gange.

Chr. N. Christensen.

Andreas Jørgensen, Lifstrup, V. Nebel.

Omkring 1840 var der her i Lifstrup og omliggende egne en ret stor tilvirkning af jydepotter, som var en god støtte for den tids simple landbrug, ja i nogle hjem var det næsten hovednæringsvej. Der fandtes flere steder her i byen potteler, men særlig var der på matr. nr. 4 en fælles lergrav, hvorfra man hentede ler i flere miles omkreds; det var en særlig ren og fin blåler. Det var jo kvindernes bestilling at fabrikere potterne. Leret blev æltet med de bare ben, gerne på lergulvet i storstuen, det var strængt arbejde, når det skulde udføres omhyggeligt.

Når potterne var helt færdige, blev de læsset på en vogn med »lejrer«, som kunde tage en mængde, og så blev de kørt til Varde, Hjerting eller Strandby og solgt til handelsmænd, som sejlede rundt ved Fyns og Jyllands kyster med dem.

Ved en sådan lejlighed blev der brugt noget rigeligt af brændevin, og det kunde føre til ulykke. Min faders stedfader kom ulykkelig af dage ved på en sådan tur fra Strandby og hjem at falde af vognen. — Min fader, Jørgen Nielsen, fik da gården overdraget af sin moder, og han gjorde ved den lejlighed sig selv det løfte, at han ingen pølse vilde drikke, og at han vilde nedlægge pottestuen, — det sidste, fordi hans lyst stod til landbruget, og han vilde sætte al kraft ind derpaa. Det første løfte holdt han også, men da både hans moder og min moder var dygtige pottekonere, så kunde det andet ikke overholdes, men det blev dog efterhaanden ikke til stort mere end til eget brug.

Gården, som min fader overtog, var på 324 tdl. l. med 2 heste og 11 kreaturer. Deraf var dog 59 tdr. l. udlejet og blev siden solgt. 30 tdr. l. var opdyrket, meget høj og tør agerjord af den slags, som man i gamle dage mest holdt sig til. Så var der 5 tdr. l. eng, og resten var hede og mose, og endelig var der en lille lavvandet sø på 10—11 tdr. l.

Min fader opdyrkede nu i de følgende år 20 tdr. l. af den lavere jord ligesom også søen blev udgrøftet og efterhaanden forvandlet til eng. Til pløjningen havde han jo altså et par heste, men redskabet var en af de gamle træplove, dog tildels beslået med jærn. Det var husflidsarbejde og *selerne* ligeledes. De var lavet ganske som »studetøjet«, — en halspude, lavet af siv fra Alslev mølledam, og et par seletræer, (anbragt foran puden), hvori hammelrebene var gjort fast, og en tømme. — Det

var så heldigt, at der var mergel på ejendommen, så den behøvede man ikke at spare på. Min fader brugte mest at så havre i den nybrudte jord, så længe det vilde gro, så blev den lagt ud i en længere årrække, men uden gødning eller græsfrø.

I 1858—60 byggede fader en firelænget gård, den kostede ikke store summer, da vi næsten selv gjorde alt arbejdet. Stenene brændte vi selv et par år før, taget lavede vi også selv. Tømmeret måtte købes. Derefter begyndte vi at mergle også den gamle agerjord, og den gav nu godt udbytte, når året var nogenlunde fugtigt, men et tørt år kun dårligt. — Ved den tid gav en af mine brødre sig ind under landhusholdningsselskabet i 3 år, og da han kom hjem, drænede vi de 20 tdr. l. nyopdyrket jord, som var noget fugtig.

Efterhånden stiftede mine brødre selv hjem, den sidste i 1880. Selv overtog jeg min fædrenegård i 1884 med 2 heste og 28 kreaturer. Ved den tid begyndte vi at få korn og foderstoffer fra Rusland til meget lave priser, og det hjalp meget på de gødningsfattige egne. Også kunstgødning begyndte nu at blive kendt, og det havde god virkning, især på den lave jord. Den udtørrede sø gav vel en høafgrøde, men da jeg gav den thomasslagge og kainit, blev avlen meget bedre.

Men det var først, da mine egne sønner selv vilde have hjem, at det ret blev til noget med hedeopdyrkingen. I 1910 byggede vi den første gård, som min ældste søn overtog. Vi anskaffede ved den lejlighed en maskine til cementsten, som har været os til megen gavn, ligesom iøvrigt så meget som muligt ved bygningen af de nye ejendomme udførtes ved egen hjælp. I 1916 byggede vi den anden gård, som blev overdraget til den næstældste. Men derefter umuliggjorde verdenskrigen, med dens indskrænkning af alt, videre fremgang, og bør-

nene tog så ud at tjene, også for at se andre forhold. — I 1924 byggede vi den tredje gård og i 1925 den fjerde, de blev afstået til to sønner. Der er mange vanskeligheder ved en sådan udstykning, bl. a. vejforholdene. Det er ikke alle naboer, der er forstående og imødekommende, skønt disse nye veje er til deres egen fordel. Men det er lykkelig overvunden, og der er offentlig vej til hver gård.

Der er altså nu 5 gårde istedetfor en, hver på 51—57 tdr. land. Desuden byggede jeg i 1927 et mindre hjem til min kone og mig og afstod derefter den gamle gård til en femte søn. Vi kan sige, at vi har haft lykken med os, og vi bor nu på vore gamle dage midt iblandt vore børn; en datter er gift i nabolaget, den yngste er husbestyrerinde hos sin yngste broder. Men modgang og sorg har vi også kendt. I 1910 døde vor ældste datter, og i 1923 døde vor ældste søn bort fra sit gode hjem uden nogen forudgående sygdom. To år efter giftede enken sig igen med en anden af vore sønner.

I de år, vi rigtig tog fat i heden, var der flere gårdmænd, der sagde til mig, at de aldrig vilde have deres børn til at bo på heden. De er imidlertid siden kommen til en anden anskuelse og er selv igang med opdyrkingen. Til min store glæde vil Lifstrup hede, mange hundrede tønder land, i en nærmere fremtid være forvandlet til bølgende kornmarker og pæne, nye hjem til gavn for vort fædreland og først og fremmest for ejerne selv. Men det må ske i sparsommelighed og med arbejdsomhed.

Et Blad af den jyske Hedes Opdyrkningshistorie.

Af pens. Lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev.

Grimstrup Sogn er et langstrakt Sogn fra Sydøst mod Nordvest. I den nordvestlige Del ligger Byen

Rousthøje, hvortil i fordums Dage hørte umaadelige Mose- og Hedestrækninger, som strakte sig ind mod Varde Bys, Varde Landsogns og Næsbjerg Sogns Jor- der, saa det yderste Punkt af Grimstrup Sogn kun fandtes 6 Kilometer fra Varde. Den store Mose kaldtes Ulvemosen, og i den fandtes fortrinlig Tørvejord, som Beboerne udnyttede til Klynekastning. Klynene kørtes til Varde, som hovedsagelig blev forsynet med Brændsel fra Ulvemosen, dog blev der ogsaa leveret en Del paa Varde Havneplads, hvorfra de udskibedes til Fanø.

Alleryderst ved Sogneskellet fandtes en Hedestrækning med nogle Smaasøer, de saakaldte Flodsteder, hvis Vand delvis udtørredes om Sommeren. I dette Sognehjørne findes nu en lille By, der bærer Navnet *Knoldeflod*. Navnet har vel nok sin Oprindelse fra disse Flodsteder. For hundrede Aar siden var her ganske øde, ikke et Hus fandtes her, ikke et Menneske færdedes her, kun en enlig Jæger søgte herud engang imellem, da der her var et Fristed for vilde Dyr og Fugle.

Den ret kraftige Lyng tydede paa, at Jordens Undergrund var god, den nærliggende Gellerup Lund og Egepurrerne paa Varde Sønderhede tillige med Rester af Træer og Trærødder i Moserne tydede paa, at der forhen har staaet Skov paa disse Egne. Muldjorden er god, selvom den de fleste Steder er noget tynd, under Mulden findes et Lag hvidt Sand med et magert Lerunderlag, hist og her er der mindre Mergellejer og Tørvejord, der yder gode, sorte Klyne.

Her begyndte et Hedeopdyrkningsarbejde for omtrent 100 Aar siden, ikke en Opdyrkning ud fra bestaaende Landejendomme, men af Nybyggere, der begyndte paa den nøgne Hede, fattige Folk, men flittige og nøjsomme Folk, der sled Dag ud og Dag ind, Aar efter Aar, trodsende alle Genvordigheder, som det ensomme

og slidsomme Liv førte med sig. Nogle opgav det hele efter en Tids Forløb, andre holdt ud, trods Nød og Savn, og nu er her en lille By med gode Bygninger og veldyrkede Marker, der ikke staar tilbage for de om- liggende Byer. Her er nedlagt et stort Arbejde og en Udholdenhed, der næppe staar tilbage for, hvad Pio- nererne i Amerika har udrettet. De Tider er forbi, da Omegnens Beboere nærmest betragtede Knoldeflod som et foragtet Sted; Knoldeflod har allerede i mange Aar haft en stabil Befolkning, der ikke i nogen Maade staar tilbage.

Da de fleste Ejendomme i Knoldeflod har selvstæn- dig Matrikul, maa de være købte og udstykkede før 1844, da vi fik den sidste Matrikul; nu er der kun en Parcel tilbage under Rousthøje; flere af de fattige Nybyggere maatte dog nøjes med at hyre en Hedelod, men nu er de alle Selvejere. Det første, Nybyggerne maatte tænke paa, var at faa opført en Bolig, nogle nøjedes med en Jordhytte, andre fik et lille Hus opført af nogle simple Sager, som de fik fat paa hist og her, og ikke faa maatte nøjes delvis med Sader (tykke Jordtørv) i Stedet for Mursten, Taget var selvfølgelig Lyng. Beboelseslejligheden bestod flere Steder kun af et Rum, og Indboet var yderst tarveligt, et Sted havde de en indmuret, om- vendt Grubekedel i Stedet for Kakkelovn, et andet Sted bestod Sengestedet af en Fjæl, der var sat paa Kant paa selve Gulvet, der i Reglen bestod af stampet Ler. Det næste, Nybyggerne maatte tage fat paa, var Op- brækningen af Heden; men de manglede Trækkraft og havde ikke Raad til at leje til Pløjning. Da de enten var Haandværkere eller Daglejere, formaaede de nogle af Gaardmændene i Rousthøje og Skonager, for hvem de arbejdede, at pløje et Bed engang imellem. Paa den Maade vilde det tage lang Tid med at faa Heden bræk-

ket; men lidt til lidt bliver jo til noget, og saa kom de da saa vidt, at de fik en Ko og et Par Stude, det hjalp; men alligevel hengik der et halvt Hundrede Aar, inden der rigtig kom Fart i Opdyrkingen. En virkningsfuld Faktor i saa Henseende blev Muligheden af at skaffe sig Kunstgødning, der i den første Tid var ganske ukendt, derimod var det kendt, at for at faa den opdyrkede Hede til at yde noget, var det nødvendigt at paaføre Mergel, vel var der Mergellejer, men det var ikke saa let en Sag at faa Mergelen op, da den laa lidt langt nede, og Mergelgravene var saa vandrige, at det besværliggjorde Arbejdet, og selv om Mergelen var kommet op paa Brinken, var den dermed ikke kommen ud, hvor den skulde gøre Gavn. Derfor hændte det ogsaa nok, at de ikke fik Mergelen paaført i første Omgang. Man kunde nok faa at se, at baade Mand og Kone arbejdede Side om Side i Mergelgraven, og senere at den ene læssede Mergelvognen, mens den anden kørte Mergelen ud.

Disse Vanskeligheder blev selvfølgelig Aarsag til, at Jorderne fik altfor lidt Mergel i første Omgang.

For at faa Bygningerne mere anstændige, gav flere af Beboerne sig til at bygge Teglovne, hvori de brændte Mursten; baade Ler og Brændsel fandtes jo paa Stedet. Jordhytterne¹⁾ forsvandt efterhaanden, som de styrtede sammen, Saderne erstattedes med Mursten, og bedre Bygninger afløste lidt efter lidt de oprindelige Hytter.

Der førte ikke en eneste ordentlig Vej til Knoldeflod, et Bælte af sideløbende Hedespor med dybe Huller i førte til Rousthøje, og lidt efter lidt opstod der ogsaa Hedespor efter Varde. Vejen til Varde blev for ca. 30 Aar siden opkastet og istandsat, men i mange Aar maatte Knoldeflodfolkene køre deres Klyne og Lyng den 6 Kilometer lange Vej til Varde gennem nogle usle Hedespor, hvor man stadig var udsat for at vælte.

¹⁾ Endnu i Tresserne stod et Par Jordhytter.

Knoldeflod var i Tresserne kommen saa vidt, at der var 13 à 14 Ejendomme, i Grunden det samme Antal som nu. Paa den Tid opstod der Krav om at faa en Skole i Knoldeflod. Hid til havde Børnene maattet gaa til Rousthøje Skole, hvortil der var over en halv Mil; det kneb lidt, men 1865 lykkedes det, og den første Vinterlærer, Ib Søndergaard fra Omme, begyndte at holde Skole i en lejet Stue hos Laust Snedker. Men det varede omkring ved et halvt Hundrede Aar, før end der blev bygget Skole, snart var der lejet en Stue i et Hus og snart i et andet, som Forholdene bød sig, men ét havde de alle tilfælles: de var kun lidet passende til Skolestuer, i Reglen var det 2 Fags Stuer med fastspigrede Vinduer, som ikke kunde lukkes op, der kunde altsaa ikke luftes ud uden gennem Yderdøren. Kakkelovnen var der ofte daarlig Træk i, saa Stuen blev fyldt med Røg. Børnene jagedes saa ud, og Yderdøren sloges op paa vid Gab, indtil det blev muligt at aande derinde. I de første Aar var Skolestuen med fornøden Brændsel udlejet for 30 Kr. pr. Vinter, senere steg Huslejen til 35 Kr., og for den Betaling havde Chr. Christoffersen Skolestuen i sit Hjem i 18 Aar. At 30 Kr. ogsaa var Penge, syntes en Mand, der kaldtes Fynboen, og da han havde en Stue, der efter hans Skøn var egnet til Skolestue, tilbød han sin Stue, men det vakte Modstand hos de andre Beboere. Han vilde alligevel sætte sin Villie igennem og tilbød Stuen gratis, men heller ikke det hjalp, da Beboerne erklærede, at saa vilde de ikke lade deres Børn søge Skolen, og saa maatte Fynboen give tabt. For nogle Aar siden blev der bygget en Skole med et Værelse til Læreren, og Vinterskolen blev forandret til Biskole med en Lærer saavel Vinter som Sommer.

En Vinterlærer fra Firserne skriver følgende om Knoldeflod: »Det var ene Husmandshjem, og Beboerne

dannede som en lille Verden for sig selv, de havde Ord for at være stridbare og ikke behagelige at omgaas, men det kan jeg ikke sande, jeg blev altid modtaget med Venlighed og blev bedt med til deres Gilder. Skolen var et almindeligt Beboelseshus, gammelt og næsten faldefærdigt, med Lergulv, hvori der var et stort Hul, et Bord med en Bænk ved hver Side, en stor Kakkelovn, hvori der fyredes med Lyng og Hedetørv, det røg undertiden, saa det var en Gru. Der var et Børnetal fra 10—12, men det var rare Børn. Der kom aldrig hverken Præst eller Skolekommission, man arbejdede saa rart trygt, sikker paa, at man aldrig blev nøflet af sine Foresatte. Til Eksamen om Foraaret stillede Børn og Lærer i Rousthøje Skole.« Børneantallet i Skolen har siden været over 20. Noget af en Begivenhed for Knoldeflod var det, da den første Hest kom til Byen. Engang i Firserne var der et Par Mænd, der magtede at købe sig hver en Hest, og som Tiderne gik traadte Hestene i Studenes Sted.

Den første Nybygger hed Mathias Stork, der næst Niels Hansen og Søren Hansen (1843), i 1848 købte Peder Clausen fra Rousthøje sidstnævntes Hus, og af andre fra den første Tid kan nævnes Chr. Birk, der var Rørmager, og Laust Snedker, senere kom Hans Jakob, Niels Jokumsen, Christian Christoffersen og Chr. Markvardsen o. fl. Niels Hansen kaldtes i daglig Tale Niels Knoldeflod, og hans Efterkommere bor endnu paa Stedet. Hans Jakob kaldtes »Amtmanden«, han lavede Limer, Skrupper og Karbørster, som han gik rundt med og solgte, han fik sjælden det fornødne Brændsel bjærget om Sommeren, hvorfor han bjærgede Lyng om Vinteren, efterhaanden som de havde Brug derfor. Naar der var langvarigt Snelæg, plukkede han af Husets Lyngtag, saa Huset om Foraaret stod delvis ribbet for Tag. Peder

Clausen var Hjuler og gik omkring og gjorde Folks Vogne i Stand for en Dagløn af 66 Øre. Hans Kone hed Sivert Pedersdatter, hun havde i sine unge Dage lavet Jydepotter, og den Bestilling slog hun ogsaa ind paa, da de blev bosiddende i Knoldeflod. Potterne solgtes enten paa Varde Torv eller til Fanøskipperne. Engang købte Peder Clausen en gammel Helmis, og med den kørte han omkring i Egnen og solgte Potter. Ellers gik han paa Dagleje, gravede Tørv paa Heden og kastede Klyne i Mosen eller gravede Mergel op i Skonager. Naar han ikke havde Rug til Brød, tog han en Pose og gik ud til Gaardmændene i de omliggende Byer for at købe en Skæppe Rug eller to. I de nyopdyrkede Hedeagre sættes blegrøde Kartoffler, der var meget eftertragtede i Varde, dem blev der solgt en Del af om Efteraaret, men de kunde ogsaa bruges til at faa en Skilling i Hænde, naar der var særlig Trang. Om Sommeren lod Peder Clausen i saa Tilfælde sine Børn, en Dreng og en Pige, gaa til Torvs i Varde, hver med en lille Pose Kartoffler. Naar Peder Clausen ikke havde eller kunde skaffe Rug til Brød, gik han ud paa Heden og slog en Rumpel Lyng, som blev kørt til Varde og afhændet til en Bager, der betalte med Brød. Til visse Tider kørte han undertiden 2 Læs Lyng om Dagen til Varde, mens han var borte med det første Læs, slog hans Kone det andet Læs. Et Læs Lyng sættes til 4 Kr., og Peder Clausen kunde somme Tider ikke aftage saa mange Rugbrød, men saa handlede han omkring med Købmænd og Haandværkere saaledes, at han fik de Varer, han trængte til, og saa maatte de andre gøre sig betalt ved at hente Brød hos Bagerne. Saaledes kunde man dengang handle uden rede Penge. Mens Børnene gik til Rousthøje Skole, hændte det nok, at Sivert ikke havde Smør i Huset, hun hittede saa paa at bage Pande-

kager, der ved Hjælp af Meldyppelse klistredes paa Brødet, saa Børnene da ikke gik til Skole med tørt Brød.

Ved Auktionen over Dødsboet efter P. Clausen solgtes Ejendommen 1888 for 1000 Kr. til Christian Christoffersen. Huset var næsten faldefærdigt, Jorderne bestod af 7—8 Tdr. L. opdyrket Land og 32 Tdr. L. Hede og Mose. Han og hans Kone Bodil Marie Jensen var unge Folk, der ikke var bange for at tage fat. Lidt tjente han som Daglejer, men store Ting kunde det ikke blive til, da han foruden Kosten kun fik 50 Øre i Dagløn om Vinteren. Mergelarbejde betaltes dog med 1 à 1½ Kr. I nogle Aar var han ansat som Amtsvejmand; men Lønnen var saa ussel, at den kun kunde beløbe sig til 66 Øre om Dagen paa egen Kost. Men Mand og Kone hjalpes trolig ad, selv i Mergelgraven, og det bar fremad, den nyopdyrkede Hede fik paaført den nødvendige Mergel, Ager lagdes til Ager, en gammel Hest til 75 Kr. købtes, den blev senere erstattet af et Par ældre Russere; og Besætningen voksede. For at skaffe sig lidt kontante Penge, slog han Lyng paa de Arealer, der skulde brækkes. Lyngen blev kørt til Varde og afhændet enten til Bagerne, der betalte med Brød, eller ogsaa til Fanøskipperne, der betalte 4 Kr. i klingende Mønt for Læsset. Da der var god Afsæt paa Mursten, brændtes i flere Aar flere Ovnfuld Sten om Aaret. For faa Aar siden afhændede Chr. Christoffersen sin Ejendom til sin Datter og Svigersøn, Hans Bendtsen. Stuehuset er ikke ganske nyt, men Stald og Lade er ny og moderne indrettet, og her staar nu 12 velnærede Køer og lige saa mange Ungkreaturer.

Et Liv i Arbejde, der har baaret rig Frugt!

Fra Lindknud Sogn.

Efter Opfordring vil jeg skrive lidt om Opdyrkning af Hede i Lindknud Sogn, men da jeg er født i

Okslund og den væsentligste Del af min Levetid har boet der, vil jeg i det følgende nærmest omtale denne By. Men Opdyrkningen af Heden er vel nærmest foregaaet samtidig og paa samme Maade over hele Sognet eller Egnen deromkring.

Naar der skal fortælles om Hedens Opdyrkning, er man nødsaget til at tage Mærglingen eller Kalkningen med, uden dette var Arbejdet med Heden om ikke umuligt, saa dog temmelig haabløst.

Okslund ligger i den nordre Side af Sognet, og grænser mod Nord ind til Høllund Aa. Aaen danner Grænsen mellem Lindknud og Vorbasse Sogne. Langs Aaen var der paa den søndre Side et Engdrag, paa sine Steder meget smal, der hørte til Okslund.

Okslunds samlede Jordtilliggende er ca. 2000 Tdr. Land. Okslund var oprindelig en lille, vist ret gammel By paa ialt 5 Gaarde eller Ejendomme, med fælles Drift indtil Aar 1787, da Jorderne blev delte eller udstykkede, medens Udstykningen eller Delingen af Engen først skete 1802.

Byens Jorder blev i 1787 delt mellem de 5 Ejendomme, der laa i Byen, saaledes at Ejendommene laa i et Hjørne af Jorderne, der derved blev bredere, efterhaanden som man fjernede sig fra Byen. Jeg vil anføre Ejendommene med Nr. efter Matr. Nr. Nr. 1, ca. 420 Tdr. Land, hvoraf det meste var Hede. I 1787 ejedes Gaarden af en Mand ved Navn Søren Christensen, senere kom som Ejere Povl Sørensen, Søren Poulsen, Povl Sørensen, senere Jens P. Sørensen. Ved 1916 gik den ud af Familiens Eje. Længere frem i Tiden blev Gaarden flyttet et Stykke ud i Marken, den gamle Gaard i Byen beholdt den gamle Mand som Aftægtsejendom med et Areal af ca. 130 Tdr. Land. Nu er der ialt 9 Ejendomme paa de 420 Tdr. Land.

Nr. 2, ca. 130 Tdr. Land, har været beboet af Mads Pedersen og Sønnen, Anders P. Madsen. Da sidstnævnte overtog Ejendommen ca. 1860, blev den flyttet ud i Marken, og der blev bygget Aftægtsejendom til Mads Pedersen med tilhørende 60 Tdr. Land, mest Hede. Nr. 3, ca. 430 Tdr. Land, var delt i 2 Stykker, een mod vest, ca. 70 Tdr. Land, en mod Øst, næsten udelukkende Hede, ca. 360 Tdr. Land. Gaarden kom i min Families Eje i 1797, da min Oldefader, Simon Nielsen, købte Gaarden, derefter kom Sønnen, Niels Simonsen, der beboede den indtil 1857. Der var 3 Sønner, Simon Nielsen og Peter Nielsen blev gift, og fik Ejendomme i Hovborg, begge velkendte paa Egnen. Niels Peter Nielsen fik i 1857 180 Tdr. Land af den østre Ende af Marken mod Øst, medens min Fader, Peter Chr. Thøgersen, og min Moder, Ellen Kirstine Nielsdatter, Datter af Niels Simonsen, fik den gamle Gaard med ca. 250 Tdr. Land. I 1893 blev der fraskilt 2 Ejendomme paa 80 og 40 Tdr. Land, min Fader havde den største indtil 1902, da jeg overtog Gaarden efter ham. I 1923 solgte jeg Gaarden til fremmede, efter at den havde været i Familien i ca. 126 Aar.

Nr. 4 har en Tid været i samme Familie som Nr. 1, nemlig Peter Poulsen, derefter en Datter og Svingersøn, Chresten Hansen, omkring 1880 gik den over til fremmede. Til Gaarden hørte ca. 190 Tdr. Land. Jorden var delt i 2 Lodder, Hovedlodden, hvori Gaarden ligger i et Hjørne, er meget kileformet og er ialt ca. 90 Tdr. Land, hvoraf ca. 25 Tdr. Land i mange Aar dannede et selvstændigt Brug, men Bygningerne er nu forsvunden. Den anden Del af Ejendommen, der ligger mod Øst, ca. 100 Tdr. Land, er nu delt i 3 Ejendomme.

Nr. 5. Her har alle Jorderne været samlede i et Stykke. Arealet var tilsammen ca. 320 Tdr. Land. Om-

kring Aarene 1800 ejedes Gaarden af en Mand ved Navn Thomas, vistnok Lauesen, med Tilnavn Tved, han havde 4 Sønner, der hver fik en Gaard i Okslund, de 3 har vist dengang delt Fødegaarden, nemlig Lauge Thomsen, Hans Chr. Th. og Søren Th., den 4de Therkel Th. blev Ejer af Gaarden Tved i Okslund. Brødrenes Kendingsnavn var, for alles Vedkommende, Tved. Gaarden i Okslund er nu udstykket i 7 Landejendomme og en Kommuneskole.

Nr. 6. Damgaard, har et Tilliggende af ialt ca. 190 Tdr. Land, ligger mod Vest for Nr. 3, den benævnes ved Deling af Jorderne som Damm, senere Damgaard og ejedes omkring 1800 af Jeppe Olesen eller Jep Dam. En Søster til J. D. havde en lille Ejendom paa den sydøstlige Del af Lodden, en anden Søster boede paa en Ejendom fra Nr. 1. Jeppe Dam havde 2 Sønner, Ole og Christen Jepsen, Tilnavn Dam. Gaarden blev delt imellem dem med 60—70 Tdr. Land til hver. Men alle Ejendomme er forlængst gaaet over paa fremmede Hænder, ialt 4 Ejendomme. Nr. 7 er paa ca. 65 Tdr. Land. Gaarden ligger i Byen og er den under Nr. 1 nævnte Aftægtsejendom, der var paa ialt 110 Tdr. Land, men omkring 1875 blev der udstykket en Ejendom paa 45 Tdr. Land. Nr. 8, Tved, er et langt, smalt Stykke Jord, langs Gildbjerg Skjel, ialt ca. 120 Tdr. Land. Therkel Tved delte Ejendommen mellem en Søn og en Datter, men Ejendommene, nu ialt 3, er forlængst gaaet over til fremmede Ejere.

Opdyrkning og Kultivering af Heden.

Omkring Aarene 1800 er det kun en lille Del af de ca. 2000 Tdr. Land, der har været opdyrket, maaske 3—400 Tdr. Land. Og saa vidt jeg efter de sparsomme Oplysninger jeg har faaet, kan skønne, er Hedeopdyrk-

ningen fra 1800 til 1850 gaaet meget smaat. Lyngen er en haardfør Plante, der er vanskelig at komme af med, selv om et Stykke blev bearbejdet efter alle Kunstens Regler, tilsaaet med Korn i flere Aar, for atter at blive udlagt som Græsjord, saa pippede Lyngen dog atter frem, og fik det Lov at blive liggende i en længere Aar-række, blev det atter Hede.

Heden var heller ikke helt uden Værdi den Gang. Kreaturer og Faar blev drevet derud om Sommeren for at bjerge Føden, hvilket ogsaa kunde lade sig gøre, selv om det var tarveligt, en Del af den fine, blomstrende Lyng blev afhugget (slaaet) og bjerget hjem til Vinterføde for Kreaturer og Faar. Lyngen blev ogsaa benyttet til Strøelse for Svin, det fyldte i Møddingen, og til Tækning af Husene. Ligeledes til Opfyring af Bagerovnen. Der blev hentet Rævlingris til Koste, desuden groede der Tyttebær, Blaabær, paa lavere mosgroede Steder Tranbær o. s. v. Dette var altsammen ganske godt, men det gav jo ikke væsentlige Indtægter. Datidens Beboere blev ogsaa klar over, at den Del af deres Jord, der benyttedes som Driftsjord, ikke i Længden kunde yde Brugerne ret stort Udbytte, da den i sig selv var fattig paa Næringsstoffer. Og den Smule Gødning, Husdyrene producerede, kunde ikke række ret vidt. Kunstgødning kendtes ikke. For at raade Bod paa disse Mangler fandt man paa at hente Jord fra de ubenyttede Arealer (Heden) og bringe det ud paa de dyrkede Arealer. Her til brugtes følgende Fremgangsmaade: Man tog en dertil indrettet Spade (Tørvespade) og med den gravede man en ca. 2 Tommer tyk Tørv af Hedens Overflade, Lyng, Mos, Revlingeris + et tyndt Muldlag af Heden. Disse Tørv blev kørt hjem i Gaarden og sat paa Kant over hele Gaardspladsen i ca. $\frac{1}{2}$ Alens Tykkelse. De sad saa der et halvt til et helt Aar, man færdedes paa Plads

sen som sædvanlig, Kreaturer, Heste og Folk, og en Del Affald af forskellig Art blev smidt oven paa. Hen i Foraaret, naar man havde et Stykke Jord behandlet, blev dette Tørvelag kørt ud og spredt, og man saaede Byg. Ved denne Fremgangsmaade kunde der, efter de gamles Udsagn, avles en god Kjærv Byg. Men det har ogsaa vist sig, at Heden ved denne Afgravning har tabt meget af sin Værdi som Driftsjord. Det var store Arealer, der paa den Maade blev delvis ødelagt, og det er særlig de Arealer, der ligger nærmest Byen.

Der blev jo ogsaa gjort en Del Forsøg med Opdyrking af Hede, men disse Forsøg er, saa vidt man kan skønne, falden meget uheldig ud. Med de Redskaber, man dengang raadede over, var det jo meget besværligt at bringe et Stykke Hede i Kultur, saaledes at der kunde saas Korn. Naaede man endelig saa vidt, men atter lod det ligge ubenyttet hen, kom Lyngen snart igen, og tog Heden sit tilbage, saa kunde der begyndes forfra. Mærgelen var jo ikke kendt dengang. Der blev ogsaa forsøgt med at tilføre Jorden Aske. Her var det atter Heden, der maatte holde for. Man gravede Tørv med en Spade som foran nævnt, først blev de vendt om med Lyngen nedad, og blev, naar de var tørret lidt, sat op paa Kant, to og to, senere sat i Ringe eller Stuger. Naar de var passende tørre, blev Tørvene brændt til Aske, og denne senere kørt ud paa Marken som Gødning eller Erstatning for Mærgel.

Mærgelgravning og Mærgling.

Hvorledes Mærgling af Jorderne blev opfundet, kender jeg ikke. En gammel Mand fortalte engang, at det skete ved Opgravning af Ler til at kline Husvæggene med. Man var derved uden at vide det kommen ned i Mærglen. Under Kørslen over Heden spildtes nogle Klat-

ter hist og her, hvor disse blev liggende, forsvandt Lyns- gen, der kom saa Græs, undertiden Kløver, derved var man bleven opmærksom paa, hvilken Værdi der fandtes i Mærgelen. Hvorledes man fandt Forskellen paa Ler og Mærgel ved jeg ikke, men saa langt jeg kan huske tilbage, brugte man en Syre, der kaldtes Skedevand, i en lille Flaske. Man forsøgte sig frem ved at smøre en Ubetydelighed paa Leret eller Mærgelen, kunde det saa bruse eller koge, ja, saa var det Mærgel, hvor god eller daarlig det var, hvor mange Procent Kalk, det indeholdt, blev ikke undersøgt, bare det var Mærgel, var man tilfreds.

Paa hvilket Tidspunkt, Mærgling begyndte i Oks- lund, ved jeg ikke bestemt, men jeg ved, at der blev gravet Mærgel i Aarene mellem 1855 og 1860, og at der fra dette Tidspunkt blev sat stor Kraft paa.

Pa diasse fattige, sandede Jorder var det vanskeligt at finde Mærgellejer, som kunde benyttes. Enten var der intet at finde, eller det laa saa dybt nede og Laget var saa tyndt, saa det blev for dyrt og for besværligt at faa arbejdet op.

Til at begynde med blev det meste gravet op paa lavtliggende Steder, i Kær, Enge og lignende. Paa de Steder var der som Regel kun fra $1\frac{1}{2}$ —3 Alen Rømme- jord, for det meste Sand, undertiden lidt Al. Til Gen- gæld var Jorden gennemtrukket af Vand. Der kunde med Forsigtighed graves en Del Mærgel op af en Grav, naar det var i en tør Aarstid, og der var en Mand til at øse Vandet bort, men skulde der reddes en Del Mær- gel, maatte der arbejdes hurtigt, ellers risikerede man, at Graven skød sammen eller fyldtes med Vand. Viste det sig, at der var Betingelser tilstede for en planmæssig og i økonomisk Henseende rentabel Mærgelgravning, maatte der først graves en Grøft fra Mærgellejet ud

mod en Aa, Bæk eller et andet lavt liggende Punkt i en saadan Dybde, at Vandet kunde ledes bort, helst lidt under Mærgelens Overflade. Naar disse Forberedelser var ordnede, kunde man tage fat paa Afrømningen. Af de første Grave maatte Rømmejorden bringes op paa Jordens Overflade, enten ved at smide det et Stykke fra Graven, for at det ikke skulde faa Brinken til at skride ned eller, som Regel, ved at transportere det bort paa Trillebør. Senere blev Rømmejorden smidt ned i Mærgelgraven. Naar et Stykke af Mærgellejet var afrømmet, begyndte selve Mærgelgravningen. Graven var som Regel ca. 6 Alen paa hved Led. For at Arbejdet kunde gaa let og rask fra Haanden, skulde der være 3 à 4 Mand om det, 2 i Bunden, den ene oftest en Husmand, der arbejdede som Daglejer, og som maaske i Maaneder gik fra den ene Mærgelgrav i den anden. Han gravede Mærgelen løs, hans Medhjælper skovlede den op i et Lad, hvor en Mand stod og læssede det paa »Kretkoer«, den 4de trillede det saa videre paa Brædder op i Dyng. Naar Arbejdet kunde gaa uden særlige Forstyrrelser eller Forhindringer, kom man i Løbet af et Par Dage saa dybt ned, at de ikke Bunden kunde smide det op til Manden paa Ladet, der blev saa afsat ca. $\frac{3}{4}$ Alen til et nyt Lad, og der skulde saa en Mand mere til. Det blev 5 Mand. Undertiden blev det nødvendigt yderligere at have een til at øse Vand, men dertil kunde maaske bruges en stor Dreng. En almindelig Gaardmand havde jo ikke saa mange Karle, og de var jo heller ikke, særlig paa den Tid, begejstret for at betale ret mange Penge ud til Daglejere, man søgte saa at klare sig paa anden Maade, man gik til sin Nabo og sagde, kan jeg ikke laane din Karl i 2—3—4 Dage til at grave Mærgel, saa kan du laane min igen, naar du skal grave. Det var jo ikke bare Leg at arbejde i en Mærgelgrav, det kunde

knibe haardt for en Del, særlig den første Dag og i Særdeleshed for de unge, der ikke var vant til den Slags. De tog ofte for overmodig fat, og dersom de, der var i Bunden, saa satte Tempoet lidt op, kunde det blive meget ubehageligt.

Det var jo ikke saa sjældent, at der kunde være lidt gammelt Nag, særlig imellem de unge Karle eller nogle af de arbejdende og saa kunde der blive Lejlighed til Hævn. Thi i en Mærgelgrav maatte enhver især holde sit Lad rent, blev det fyldt, saa han ikke kunde arbejde videre, saa maatte man standse Arbejdet, indtil han atter fik rent Bord. Men den paagældende havde jo lidt et stort Nederlag og var bleven til Spot og Grin for sine Medarbejdere, dette gav saa Anledning til, ved senere given Lejlighed, at hævne sig paa den eller de skyldige. Under Mærgelgravning var det almindeligt at faa Snapser til Maden, 2 à 3 pr. Mand ansaas for passende, men en Del af Arbejderne syntes undertiden, det var for lidt. For at raade Bod derpaa, købte de saa Brændevin i større Portioner for deres egne Penge; det skete saa, at en eller flere fik mere end de kunde taale, blev uarbejdsdygtig, ogsaa dette kunde give Anledning til at pønse paa Hævn, Æren er jo et fagert Træ.

Eftersom Tiden gik og Beboerne blev klar over Mærgelens store Værdi, blev der udført et meget stort og energisk Arbejde for at finde Mergel paa centrale Punkter paa de store Ejendomme for Transportens Skyld. Der blev gravet Huller og undersøgt ved Boring omkring paa Markerne, hvor der antoges at være en Mulighed; de fleste fandt ogsaa Mærgel, men mange Steder laa det saa langt nede, eller Lejet var kun et tyndt Lag, saa det for Arbejdets og Bekostningens Skyld maatte opgives. Andre Steder fandtes der Mærgellejer, hvor man kunde fortsætte Aar efter Aar. Der var jo

paa højere liggende Jorder et temmelig tykt Lag Rømmejord, fra 5 til 8 Alen, men man regnede med, at naar Mærgellejet var af samme Dybde eller Tykkelse som Rømmejorden, kunde det godt kaldes tilfredsstillende, dog vilde man helst have lidt dybere Mærgel end Rømmejord.

Ejeren af Matr. Nr. 5, Lauge Thomsen, fandt sidst i 50'erne et Mærgelleje omtrent midt i sin Jordlod, paa helt fladt Terræn. Der var 7—8 Alen Rømmejord, det meste godt, fast Ler. Af de første Par Grave maatte al Afrømningsjord trilles eller laddes op paa Overfladen for at skaffe Plads til at arbejde. Endvidere blev der gravet et langt Trilleskaar med en Stigning af ca. $\frac{1}{2}$ Alen for hver ca. 6 Alens Længde. I dette Skaar blev der lagt en Række Brædder, hvorpaa Hjulet af Trillebøren kunde gaa. Da alt dette var i Orden, kunde der begyndes paa Gravning af Mærgelen. Den var saa haard, at man næppe kunde grave den med Spade, man brugte som Regel en stor 2-grenet Greb. Grenene var af Jern, 1 Tomme i Firkant og belagt med Staaspidser, Skaftet skulde helst være af Egetræ, ca. 3" i Tværmaal, for at det ikke skulde knække, et saadant Redskab var meget tungt og klodset, saa der skulde en ret kraftig Karl til at betjene det. Manden skulde staa paa Greben med en Fod paa hver Side af Skaftet og træde skiftevis med Benene, for at hans hele Vægt skiftevis kunde hvile paa en Tand ad Gangen. Naar Mærgelgravningen begyndte, var de ca. 8 Alen under Jordoverfladen, et Lad var lagt ca. $1\frac{1}{2}$ Alen under Børenes Staaplads, der var 2 Mand i Bunden, en paa Ladet og en til at trille det op og lægge det i Dyngge. Graven var som Regel stor, fra 7—9 Alen paa hved Led, for hver $4\frac{1}{4}$ Alen lagdes nyt Lad, indtil de naaede Bunden af Mærgelen, der i Almindelighed laa indtil 18 Alen under Jordoverfladen.

Det var meget uhyggeligt enten at staa paa den høje Brink og se ned i Graven, eller at staa i Gravens Bund og se op. Jer har undertiden været med til at arbejde i Bunden paa en saadan Grav, i Begyndelsen ønskede jeg gerne at komme op, men lidt efter lidt blev man ligesom mere fortrolig med Forholdene, desuden er baade Rømmejord og Mærgel af saa fast Materiale, at det ikke kan skydes sammen, som man siger. Jeg tror aldrig, det er sket endnu.

Fra dette Mærgelleje er der gravet flere Tusinde Læs. Paa Matr. Nr. 3, min Fødegaard, blev der først gravet Mærgel nede ved Engen, men det var meget vanskeligt at arbejde med, da der var saa meget Vand, undertiden var der desuden Sandrevler med vandførende Lag, kom man i et saadant, blev Hullet fyldt i ganske kort Tid, man fik ikke mere Mærgel der. I det hele kunde man højst arbejde en Dag i et Hul eller en Grav. Der blev gravet Mærgel dernede til 50 Tdr. Land Hede, en Del af det blev kørt indtil $\frac{1}{4}$ Mil.

Først i 70'erne fandt man Mærgel i den modsatte Ende af Marken, i den høje Hedejord. Det tegnede meget godt til at begynde med, ca. 4—5 Alen Rømmejord, derefter Mærgel til en Dybde af 11 til 13 Alen under Jordoverfladen, men Lejet var meget lunefuldt, Mærgelen laa i Bakker og Toppe. I en 7 Alens Grav kunde der i den ene Side være 5 Alen i den anden 7—8 Alen Rømmejord, men man fandt intet, der var bedre, Mærgel skulde skaffes, saa der maatte fortsættes, selv om Skuffelserne ofte var store. Fra dette Leje blev der gravet Mærgel til andre 50 Tdr. Land Hede.

Mærgelgravning foregik som Regel i de første Sommermaaneder, efter at man var færdig med at lægge Foraarssæden, fra ca. 20. Maj til hen i Juli, da Engsletten begyndte.

At grave Mærgel var ikke Leg, dog var de fleste unge velvoksne Mandfolk glade ved at være med. Der var flere samlede, Stemningen var som Regel god, der blev givet mange smaa Historier til bedste, de unge Karle skulde under Hvilene lave smaa Kunster, prøve Kræfter o. s. v. Men det var lange Arbejdsdage. I Mærgelgravningstiden maatte alle staa op senest Kl. 4 om Morgenen, den daglige Morgensyssel forrettes og Davren spises, saa man kunde begynde at arbejde Kl. 6 i Mærgelgraven. Kl. 9 Mellemadstid $\frac{1}{2}$ Time, Kl. 12 Onden 1 Times Middagssøvn, 1 Kop Kaffe til en Knald Kandis, 1 Kaffeunsch og Kl. 2 begyndte Arbejdet igen. Kl. ca. 5 Mellemad, derefter arbejdedes til Solen gik ned. Dog var det en staaende Regel, at Mærgelgraven skulde være forladt lige før Solen forsvandt, da det var en almindelig Mening, at en Mærgelgrav var værst til at skyde sammen under Solnedgangen. Ja, det blev lange Arbejdsdage for en ganske lille Betaling. Daglønnen for en Daglejer eller Arbejdsmand var 75 Øre eller højst 1 Kr. pr. Dag. Naar man var bleven færdig med en Mærgelgrav, blev der som Regel et Opskør (Gilde), der bestod i Kaffe med Æbleskiver eller Vafler, derefter Kaffeunsch eller Ølhunde, Øl med 1 à 2 Snapse i.

Hedens Kultivering og Mærgling.

I den Tid, Hedeopdyrkningen rigtig var i Gang, foregik den efter en tildels bestemt og ensartet Plan. Det første var Afbrænding af Lyngen. Dette foregik som Regel om Foraaret i en tør Tid, i klart, men helst stille Vejr henimod Aften. Var det inde midt i en stor Hede, pløjedes der 3—4 Furer rundt om Stykket, for at begrænse Ilden. Det var jo noget af en Begivenhed at være med ved Hedeafbrænding. Heden blev saa skrælplojet, hvilket som Regel var Vinterarbejde. Den før-

ste Pløjning henlaa i ca. 2 Aar, derefter blev den pløjet dybt, helst saadan, at den faste Fure kunde blive dækket af løs Jord. Stykket blev derefter behandlet med en dansk Harve paa langs og tværs for at faa det jævnet til at faa Mærgelen kørt paa, undertiden blev der kørt med en glat Tromle eller slæbt med en Vognfjæl, hvorpaa der stod en Mand. Den følgende Vinter blev Mærgelen saa kørt ud under Frostperioder. Det var jo meget lettere for Hestene at trække Læsset, naar Jorden var frossen, men det havde ogsaa sine Ulemper. Det tog haardt paa de gamle Vogne. Under længere Frostperioder kunde det være vanskeligt at faa Frostlaget i Mærgeldyngen paa $\frac{1}{2}$ Alens Tykkelse brudt løs, men det kunde og skulde jo holdes gaaende saa længe som muligt. Der blev ikke sparet paa Mærgelen, selv om det var besværligt at faa fat i, der sattes sjældent mere end 2 Ruger af et Læs, jeg antager, at 1 Td. Land Hede blev tilført 80—100 Læs Mærgel. Naar Mærgelen var spredt jævnt ud, var det i Stand til næsten helt at dække Jorden.

I Marts Maaned, naar Frosten var forsvunden, og Mærgelrugerne var tørret en Del, blev Mærgelen spredt, hvilket var forholdsvis let, naar det havde været gennemfrossen, man regnede med, at en Karl, der var kraftig og flittig, kunde sprede indtil 100 Læs Mærgel paa en Dag.

Naar Mærgelen var spredt i Foraaret, blev Jorden straks taget i Brug, man kørte den over med Harve. Var Hedefurerne bleven tildels skøre, brugtes Svenskharven, hvis ikke, Danskharven, for at faa Mærgelen lidt blandet med Jorden. Den første Afgrøde paa høj Jord var i Almindelighed Kartoffler. Der blev pløjet en Fure, hvori den første Række blev lagt, desuden blev der som Regel lagt en Haandfuld Aske, Faarestigødning eller anden

Gødning fra Møddingen ved hver Kartoffel, et Par Karle, der havde en Sæk eller et stort Forklæde paa, gik med Gødningen, og tildelte hver Kartoffel sin Portion. Man kan ikke sige, det var fint Arbejde at klatte Kartoffler. Var Hedestykket paa lav og fugtig Bund, saaedes der gerne Byg i Stedet for Kartoffler, men uden Gødning. Efter Kartoffler eller Byg blev der saaet Rug, Havre, Rug, Havre, undertiden ogsaa Ærter eller Boghvede. I den sidste Havrekjærv blev der gerne saaet lidt Frø, Rajgræs, Thimothe, og maaske en Ubetydelighed af Rødkløver. Kløverfrø ansaas for at være for kostbar, men saa fandt en Del paa at saa et lille Stykke med Kløver, der blev udsat til Modning. Frøkløveren blev saa bjerget hen i Høsten, Tærskningen foretoges hen i Foraaret, der skulde slaas mange drabelige Slag med Plejlen for at faa Kløverhovederne slaet i Stykker, men selv om dette lykkedes nogenlunde, kunde man ikke rense Frøet fra Avnerne, det hele blev saaet sammen. Et Lyspunkt syntes der at være ved den Fremgangsmaade, idet Kløver af egen Avl viste sig stærkere, mere holdbare, end efter indkøbt Frø. Hedejordene maatte som Regel yde 5 Kærve efter Mærgelen, uden, eller tildels uden anden Gødning, og dog havde man som Regel, særlig paa lavere Jorder, godt med Græs i flere Aar.

Paa Garden Petersminde, Matr. Nr. 3 b, Ejer Niels Peter Nielsen, er der sikkert udført det største Opdyrknings- og Kultiveringsarbejde, der er udført paa nogen af de nævnte Ejendomme, og det i forholdsvis kort Tid.

Gaarden, der blev udstykket fra Matr. Nr. 3 a, er paa 180 Tdr. Land, deraf ca. 10 Tdr. Land Eng, som ved 2 Stemmeværker bliver overrislet med Vand.

15 Tdr. Land, den nordre Side af en lang Bakke, blev tilplantet med Naaletræer, Gaardspladsen og en stor Have optager ca. 2 Tdr. Land. Vejene over Markerne

ca. $\frac{1}{2}$ Td. Land, uopdyrket Hede ca. 10 Tdr. Land. Hele Resten af Ejendommen, 130 à 135 Tdr. Land, fik N. P. Nielsen, der overtog Gaarden i 1857, opdyrket og mærglet indtil 1880, da han døde. Yderligere skal bemærkes, at Ejendommen er meget bakket, over Halvdelen fuld af Sten, store og smaa, der laa i store Driver langs Markskellene. Der er allerede fjernet ca. 150 Kbfavne, og den nuværende Ejer har nu fornylig modtaget 1000 Kr. som Forskud paa Resten. Priserne har været 12 Kr. pr. Favn paa Pladsen, saa der er Masser af Sten endnu. Niels Peder Nielsen har altsaa i ca. 25 Aar:

- 1) Anlagt og faaet overrislet ca. 10 Tdr. Lang Eng,
- 2) Tilplantet ca. 15 Tdr. Land med Naaletræer,
- 3) Kultiveret ca. 130 Tdr. Land Hede,
- 4) Opgravet og udkørt ca. 10 à 12,000 Læs Mærgel,
- 5) Opbrudt og fjernet Hundreder af Favne Sten,
- 6) Tildels ombygget eller opbygget Gaarden, altsammen uden at sætte Gæld.

Jeg synes, at en saadan Bedrift bør mindes af Efterslægten.

Niels Thøgersen.
